

Mr. Sanja Gladanac, viši stručni saradnik / Research Associate
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Institut za historiju / Institute of History

**BOSNA I HERCEGOVINA U
KULTURNOJ POLITICI JUGOSLAVIJE (1945–1952)¹**

**BOSNIA AND HERZEGOVINA IN
YUGOSLAV CULTURAL POLITICS (1945-1952)²**

Izražena aktuelnost proučavanja tema iz historije socijalističke Jugoslavije rezultirala je pojačanom historiografskom produkcijom knjiga koje rekonstruišu i analiziraju politička, društvena, ekonomska i kulturna kretanja u poslijeratnoj jugoslavenskoj državi. Fokus istraživačkog rada historičara iz regije i inostranstva bio je na Jugoslaviji u cjelini ili na nekoj od njenih republika – Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji – ali rijetko na Bosni i Hercegovini koja je ostala na periferiji njihovog interesovanja. Kaskanje domaće historiografije u otvaranju dotičnih pitanja iz bosanskohercegovačke socijalističke prošlosti uzrokovano je skromnim kadrovskim kapacitetima i finansijskim teškoćama koje diktiraju obim istraživanja u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, instituciji koja je zbog važnosti deponovane arhivske građe nezaobilazna pri svakom ozbiljnijem proučavanju historijske zbilje unutar jugoslavenskih državnih okvira. Uprkos spomenutim problemima u posljednjih petnaestak godina pojavila se plejada historičara mlađe generacije koja stidljivo, ali naučno utemeljeno korača nerasvijetljenim tunelima socijalizma. Jedan od njih je i Muhamed Nametak, naučni saradnik Instituta za historiju, koji se naučnoj javnosti već predstavio s nekoliko izvornih članaka o kulturnoj politici Komunističke partije Jugoslavije u BiH tokom prvih poslijeratnih godina. Oni su bili samo derivat onoga što je on godinama istraživao i analizirao pripremajući svoj magistarski rad koji je o

---

¹ Prikaz knjige Muhameda Nametka *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi: Kulturni tokovi i izgradnja „socijalističkog društva“ u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, 2017, 187 str.

² A review of a book by Muhamed Nametak *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi. Kulturni tokovi i izgradnja „socijalističkog društva“ u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952*, Sarajevo: University of Sarajevo - Institute of History, 2017, 187 p.

temi *Kulturna politika Bosne i Hercegovine 1945–1952. godine* odbranio 2012. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Dopunjeno izdanje istog objavila je prošle godine njegova matična institucija kao monografiju pod naslovom *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi: Kulturni tokovi i izgradnja „socijalističkog društva“ u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952.* Priču o partijski dirigovanoj kulturi i njenom modeliranju prema sovjetskom uzoru a potom i transformiranju uslovljenom snažnim vanjskopolitičkim raskolom kakav je bio sukob Jugoslavije s Informbiroom autor razrađuje na temelju dokumentarne građe proizašle iz jugoslavenskog upravnog aparata i partijskih organa – danas smještene u Arhivu BiH (Sarajevo) i Arhivu Jugoslavije (Beograd) – te kontekstualizira uz pomoć domaće i strane literature relevantne za obrađivano historijsko razdoblje.

U pet tematskih dijelova Nametak analizira kulturnu politiku i njene razvojne tokove kroz prizmu propagande, prosvjetnog sistema, političko-ideološki motivisanog umjetničkog stvaralaštva, te projekta izgradnje socijalističkog *novog čovjeka*. Posebno se osvrće na efekte takve prakse pokušavajući utvrditi koliko je kultura bila cilj a koliko sredstvo u politici KPJ, te s tim u vezi otkriti u kolikoj je mjeri socijalistički model kulture ostvario uspjeh i kakve je konkretne posljedice ostavio na bosanskohercegovačko društvo.

Kroz prvo poglavlje, *Kulturna politika Bosne i Hercegovine u periodu od 1945. do 1952. godine* (str. 15–28), autor razrađuje tezu da je kultura višestruko zloupotrijebljena kao sredstvo za političko učvršćivanje i populariziranje partijske vlasti i uspostavljanje novog sistema društvenih vrijednosti, te kao instrument u procesu izgradnje *novog čovjeka* – osnovne ćelije *socijalističkog društva*. Snažan upliv države odnosno Partije u kulturu značio je usmjeravanje prosvjete, kinematografije, muzike, književnosti, slikarstva u pravcu njenih ciljeva. Pritom je agitprop bio ključna karika koja je provodila direktive KPJ, davala ideološke smjernice i nadzirala društveni život – politički, kulturni, prosvjetni i naučni rad. Idejni i organizacijski uzor ovakve politike bio je Sovjetski savez. Razmatrajući pitanje ciljeva kulturne politike, Nametak smatra da je kulturna zaostalost BiH „kondicionirala“ Partiju da kao imperativ svog kulturnog djelovanja postavi masovno opismenjavanje, izgradnju školske mreže, stvaranje stručnog kadra, kulturno uzdizanje sela, emancipaciju žene itd. S druge strane, politička situacija, privredni zadaci, lokalne potrebe i mogućnosti uslovlili su modifikaciju i balansiranje Partije između dugoročnih – stvaranje socijalističkog društva i čovjeka – i kratkoročnih ciljeva – razvojni projekti, omladinske akcije itd.

Nakon što je definisao ciljeve, detektovao uzore i karakter kulturne politike KPJ, te prepoznao probleme koji su determinisali tempo realizacije

zamišljenog razvoja, autor u drugom poglavlju, *Kulturna revolucija* (str. 29–59), analizira konkretne standarde koje u kulturnoj sferi uspostavlja socijalistička vlast. Nakon početnog perioda kulturnog razvoja obilježenog dominacijom sovjetskog kulturnog modela od 1948. godine slijedi postepen raskid sa istim. Uočavajući da se promjene kulturnih normi odvijaju pod snažnim uticajem unutrašnjih i vanjskih političkih faktora, on tretira sukob Jugoslavije s Informbiroom kao prelomni događaj koji suštinski označava početak stvaranja nove kulturne politike koja će jugoslavensku distancirati i diferencirati od kulture zemalja Istočnog bloka. Načinjeni odmak od sovjetskih kulturnih principa prikazuje na primjeru izdavaštva, muzike, književnosti, slikarstva, pozorišta, muzejske djelatnosti, rada kulturno-umjetničkih društava. Promjene motivisane zaključcima Trećeg plenuma CK KPJ (1949) autor konkretno detektuje u vidu popuštanja ideološke stege, dopuštanja ipak ograničenih umjetničkih sloboda, napuštanja amaterskog, stihijskog kulturnog rada i naposljetku socijalističkog realizma kao posebnog umjetničkog stila. Pri analizi kulturne politike ne susteže se da dadne jasan vlastiti sud. Dok s jedne strane ocjenjuje krajnje negativnom i čak razornom represiju provedenu nad dijelom kulturnih radnika koji su se kompromitovali javnim djelovanjem za vrijeme Drugog svjetskog rata (Enver Čolaković, Mustafa Busuladžić, Ahmed Muratbegović, Alija Nametak, Edhem Mulabdić, Zvonimir Remeta i dr.), a štetnim ukidanje nacionalnih kulturnih društava (Preporod, Napredak, Prosvjeta), s druge strane smatra pozitivnom, inače paradoksalnu situaciju dolaska u BiH kulturnih radnika koji su u drugim sredinama bili izloženi brutalnom pritisku (npr. Mladen Pozajić, Boris Papandopulo, Ivan Štajcer). Kao izrazito vrijednu tekovinu sedmogodišnje partijske kulturne politike (1945–1952) autor prepoznaje tendenciju osnivanja naučnih i kulturnih institucija (fakulteti, naučni instituti, univerziteti, muzeji, kulturno-umjetnička društva, strukovna udruženja) čiji je organizacijski razvoj bio skopčan s opštim društvenim napretkom. Stoga kroz naredno poglavlje, *Kulturna politika i socioekonomski preobražaj zemlje* (str. 61–107) Nametak stavlja kulturnu politiku u širi kontekst ekonomsko-društvene transformacije bosanskohercegovačke i jugoslavenske zajednice i analizira ulogu agitprop-aparata u izgradnji socijalističkog društva i obnovi zemlje. Ključnim smatra njegov angažman pri radnoj mobilizaciji masa, agitaciji za kulturno-prosvjetni rad, promociji kulta industrijskog rada, te naročito po pitanju emancipacije žena, seljaštva i obrazovanja omladine. Žene, seljaštvo i omladina bili su u posebnom fokusu interesovanja nove kulturne politike. Ona je kao konkretan doprinos socioekonomskom preobražaju zemlje smatrala ostvarivanje ravnopravnosti muškarca i žene i redizajniranje društvenog položaja žene u smislu sticanja nove društvene uloge – učešće u izgradnji socijalizma i razvoj vlastite ličnosti. S obzirom na činjenicu da je u poslijeratnoj BiH 85% stanovništva

živjelo na selu, priča o društvenom napretku bila bi besmislena bez uključivanja seljaštva u te transformacijske procese. Zato autor analizira ulogu kulturne politike u procesu pretvaranja sela u onu formu koja je odgovala planskom razvoju privrede. Suštinu njegovog socijalističkog preobražaja prepoznao je u organizacijskom i materijalnom jačanju zemljoradničkih zadruga, kulturnom preobražaju sela, borbi za povećanje prinosa i povećanje produktivnosti rada. U slučaju omladine, kao generator njenog socijalističkog modeliranja detektovao je radne akcije koje su, pored svog primarnog cilja – ekonomski oporavak društva – poslužile i kao sredstvo opismenjavanja omladinske populacije kroz analfabetske kurseve, masovne socijalističke poduke i obučavanja omladinaca za industrijski rad. Uzimajući u obzir sve organizacijske propuste, Nametak ocjenjuje uspješnim propagandni segment radnih akcija naročito u pogledu porasta učesnika, njihovog ideološkog odgoja i uopšte usmjeravanja omladine ka industriji.

Najveća novina koju je donosila transformacija zaostalog društva u socijalistički sistem bila je drugačija društvena uloga običnog čovjeka, odnosno stvaranje emancipovanih i obrazovanih ličnosti. Kao glavni produkt takve politike bio je *novi čovjek*, koji je simbolički odražavao distancu socijalističke od predratne Jugoslavije. On je bio sinteza komunističke teorije i prakse, oličjenje komunističkih vrijednosti (važnost kolektiva, solidarnost, spremnost na žrtvu radi zajednice i za napredak) i karaktera (hrabrost, iskrenost, skromnost, nesebičnost). Autor portretira karakter tog novog bića, njegove obaveze i dužnosti te uočava diferencijaciju zamišljenog koncepta novog čovjeka u stepenu njegove uključenosti u kolektiv prije i poslije informbirovske previranja. Predinformbirovska verzija novog čovjeka bila je više dio kolektiva, a manje samostalna ličnost, dok je njegova postinformbirovska varijanta podjednako cijenila i ličnu i kolektivnu slobodu. Na kraju, autor konstatuje da projekat izgradnje *novog čovjeka* nije ostvaren pripisujući neuspjeh teoretičarima i njihovom nepoznavanju ljudske prirode i procesa društvenih integracija u BiH.

Nastavljajući sveobuhvatnu analizu svih segmenata kulturne politike KPJ, Nametak kroz četvrto poglavlje, *Prosvjeta u službi ideologije* (str. 109–147), pažnju posvećuje narodnom prosvjećivanju prateći njegovu formu rada kroz analfabetske kurseve, usmene novine, narodne biblioteke, čitaonice, radio i film. Stavljajući u službu suzbijanja nepismenosti, svi spomenuti mediji doprinijeli su njenom otklanjanju kao glavne prepreke društveno-ekonomskog razvoja, emancipaciji ženske populacije i njenom aktiviranju u društvenu sferu, te uključivanju sela u kulturni život zemlje. Ipak, dubljom analizom autor otkriva da nisu u potpunosti ostvareni ciljevi koje je postavila

vlast. Naime, pokazalo se da se zbog diletantizma, slabe organizacije rada i nedostatka kvalitetnog kadra nije uspjelo u potpunom eliminisanju nepismenosti. Shvatajući da prosvjeđivanje i kulturno uzdizanje nije bio jedini iskren cilj vlasti, već da je ono imalo i ideološku svrhu, tj. indoktriniranje komunističkim idejama, on zalazi u suštinu prosvjetnog sistema analizom njegovih obrazovnih i odgojnih ciljeva. Na kraju, konstatuje da je ideologizirana prosvjeta otklonila vjeronauk iz školskog sistema, forsirala materijalistički i sekularan pristup učenika svim društvenim i prirodnim procesima, razvijala patriotizam, odgajala politički osviještenu omladinu kao konstruktivne članove socijalističkog društva.

Svaki od ovdje razmatranih elemenata kulturne politike Nametak posmatra i kroz prizmu sukoba s Informbiroom. Kroz posljednje poglavlje, *Promjena kursa* (str. 149–167), on analizira razvojni put kulturne politike u BiH (1945–1952) koja je, determinisana političkim odnosom Jugoslavije i Sovjetskog saveza, bila izložena sovjetskom, a potom i zapadnom uticaju. Ispravno primjećuje da je u periodu dobrih vanjskopolitičkih odnosa dviju zemalja od 1945. do 1948. godine u Jugoslaviji dominirao kopirani sovjetski kulturni model, te da je isti u periodu nakon sukoba s Informbiroom (1948–1952) postepeno napuštana. Pritom autor skreće pažnju na činjenicu da pogoršanje političkih odnosa nije odmah značilo i promjenu kursa kulturne politike. Isprva je nastavljeno sa slijeđenjem sovjetskog kulturnog modela da bi u naredne četiri godine modifikacija započeta kritikom „sovjetske vulgarne estetike“ kulminirala raskidom sa socijalističkim realizmom kao umjetničkim izražajem. Odmak od sovjetskog modela, koji će svoj puni izraz imati u narednom periodu, autor prepoznaje u popuštanju ideološke stege, prodoru zapadnoevropskih i američkih uticaja u kulturu, te u jednom od ključnih promjena – komercijalizaciji kulturnog života – koja je bila posljedica promjene u načinu financiranja kulturnih ustanova.

U zaključku rada (str. 169–171) Muhamed Nametak iz različitih perspektiva pokušava sagledati domete kulturne politike provođene u Bosni i Hercegovini neposredno po uspostavi vlasti KPJ. U kontekstu *ostvarenog* i *planiranog* ocjenjuje da je kultura, posmatrana sa stanovišta vlasti, djelimično ispunila postavljene joj zadatke. Uspjelo se u sekularizaciji društva, njegovanju kulta industrijskog rada, izrastanju Partije u vrhovni autoritet u svim poljima ljudske djelatnosti, privrednom razvoju zemlje, ali nije u potpunosti ostvaren glavni kulturni produkt, *stvaranje novog čovjeka*. Pokušavajući donijeti što potpunije zaključke, on mijenja ugao posmatranja te sa savremenih pozicija vrednuje kulturnu politiku od 1945. do 1952.

godine. Priznaje i dobre i loše stvari koje je taj period ostavio u kulturnom životu BiH. Kao najveće dostignuće detektuje: značajno smanjenje nepismenosti, izgradnju škola, domova kulture, biblioteka i visokoškolskih ustanova, tj. univerziteta, kina, pokretanje časopisa, ostvarenu emancipaciju žene, prosvjećivanje seoske populacije, a kao pojave s negativnim efektima koje je tih prvih sedam godina socijalističke vlasti donijelo bosanskohercegovačkoj kulturi prepoznaje: nacionalizaciju materijalne baze kulturne politike, provođenje represivne politike nad dijelom intelektualaca koji su se našli na suprotnim ideološko-političkim pozicijama, te kontrolu rada kulturnih institucija koja je doprinijela ideologizaciji kulturnog života i sputavanju slobodnog i samoinicijativnog umjetničkog rada. Ipak, ne izostavlja akcentirati povećan kulturni nivo domaćeg stanovništva, uz opasku da je ono bilo indoktrinirano. Iz rada jasno proizlazi da je kultura iskorištena za indoktrinaciju i za provođenje brojnih privrednih i socijalnih procesa koji su se od kraja Drugog svjetskog rata odvijali u BiH. Realno sagledavajući njene pozitivne i negativne efekte, autor na kraju podcrtava svoj stav da je temelj savremenog kulturnog života i modernog društva u BiH ipak udaren mjerama kulturne politike provedene tokom ovdje obrađivanog sedmogodišnjeg razdoblja, 1945–1952. godine.

Sažetak svog istraživačkog rada autor je predstavio i u engleskoj verziji kratkog teksta (*Summary*, str. 173–175) ponudivši njegove glavne rezultate i inostranim historičarima. Na kraju knjige priložio je bogat popis izvorne građe, štampe, rasprava, monografskih i enciklopedijskih izdanja (*Literatura*, str. 177–183) na temelju kojih je analizirao i kontekstualizirao temu, *Indeks ličnih imena* (str. 185–187) koji omogućava lakše kretanje po tekstu, te *Podatke o autoru* (str. 189) kroz koje kratko predstavlja čitaocima svoju biografiju. Suzdržavajući se deskripcije i navođenja suvišnih detalja, Muhamed Nametak je svojim knjiškim prvijencem – *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi* – javnosti ponudio vrlo sažetu analizu kulturnih kretanja u BiH u prvih sedam godina socijalističke vlasti. Zbog svoje naučne utemeljenosti i metodološke ispravnosti knjiga je vrijedan doprinos popunjavanju historiografske praznine iz rane socijalističke prošlosti BiH, koju će dopadljiv stil pisanja i tematska zanimljivost preporučiti i široj čitalačkoj publici, a naročito onoj koja je i sama bila savremenik odnosno učesnik omladinskih radnih akcija, industrijalizacije društva te objekat u projektu stvaranja *novog čovjeka*.